

مجله مطالعات ایرانی اسلامی

شاپا چاپی ۲۳۲۲-۲۸۹۱

شاپا الکترونیکی ۲۷۱۷-۲۹۶۱

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

دوره ۹، شماره ۴، زمستان، ۱۳۹۸؛ صفحه ۷۴-۹۴.

کاوشی انتقادی در آثار ویلم فلور ایران‌شناس هلندی

یونس صادقی^۱

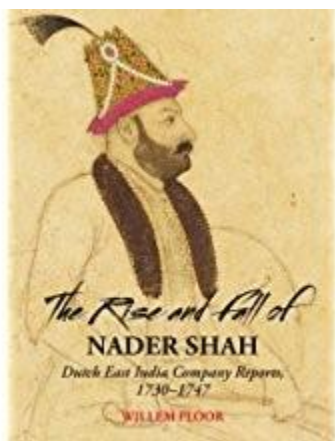
چکیده

مقاله حاضر می‌کوشد به معرفی کارنامه ویلم فلور ایران‌شناس نامی نائل آید. این ایران‌شناس هلندی که بیش از نیم سده از عمر خود را وقف مطالعه بر روی تاریخ ایران کرده است و به عبارتی مجنون‌وار در پی لیلی (ایران) خود بوده است، با تدوین ۲۶۰ مقاله و کتاب، سهم بسزایی در ایران‌شناسی برعهده دارد، لذا شایسته است آثار او و وبژگی‌های علمی‌اش در حیطه ایران‌شناسی بدرستی معرفی شود. لذا تمرکز اصلی بخش نخست مقاله، مبتنی بر معرفی کتاب‌ها و مقالات ترجمه شده ایشان به فارسی و مقالاتی که نویسندگان ایرانی درباره آثار او نوشته‌اند خواهد بود و در قسمت دوم مقاله نیز تاریخ‌نگاری و روش پژوهشی او از مجموعه آثارش مورد بحث قرار خواهد گرفت و انتقاداتی که نسبت به آثار و کارنامه علمی او وجود دارد مطرح می‌شود مطابق بررسی‌های صورت گرفته، بزرگ‌ترین دستاورد علمی فلور، گردآوری مجموعه اسناد واک می‌باشد. روش پژوهش مقاله حاضر مبتنی بر روش توصیفی - تحلیلی با تاکید بر آثار ویلم فلور است.

کلمات کلیدی: ایران، هلند، ویلم فلور، ایران‌شناسی، صفویه، قاجار

^۱ . دانشجوی دکتری ایران‌شناسی، بنیاد ایران‌شناسی، دانشگاه شهید بهشتی

ویلم فلور ایران‌شناس مشهور هلندی با کارنامه نیم‌قرن فعالیت پژوهشی در حوزه تاریخ ایران، نامی آشنا در تاریخ، تمدن و ایران‌شناسی به شمار می‌رود. وقتی به کارهای ویلم فلور از سال ۱۹۷۱ میلادی تاکنون نظری افکنیم، چیزی افزون بر ۳۰۰ عنوان کتاب و مقاله چاپ شده در حوزه تاریخ اجتماعی ایران دارد که فارغ از هر نوع نقد و

نظری این حجم از کار را باید ارج شمارد که این اتفاق تنها در سایه علاقه‌ای وافر به فرهنگ و تمدن ایران می‌تواند اتفاق بیفتد. چنانچه خود فلور در چندین سخنرانی خود در زمستان ۹۵ در تهران از این علاقه پرده برداشت و ایران را به‌مثابه لیلی تشبیه کرد که خود او مجنون‌وار به دنبال آن است. همین عشق و علاقه تا به امروز توانسته حجم عظیمی از کارهای پژوهشی را تولید کند که سرلوحه پژوهشگران جوان ایرانی قرار گرفته است.

فلور در سال ۱۹۴۲ در شهر اوترخت هلند متولد شد. پس از گذراندن تحصیلات ابتدایی و دبیرستان و خدمت سربازی در ۱۹۶۳ میلادی به دانشگاه

اوترخت رفت و به تحصیل در رشته جامعه‌شناسی غیرغربی (مسائل اقتصادی جهان سوم) پرداخت. چهار سال بعد با درجه فوق‌لیسانس فارغ‌التحصیل گردید و در سال ۱۹۷۱ مفتخر به دریافت درجه دکتری خود از دانشگاه لیدن گردید که موضوع آن «اصناف در دوره قاجار» بود. فلور علاوه بر زبان هلندی که زبان مادری اوست در دبیرستان، زبان‌های لاتین، انگلیسی، فرانسوی و آلمانی را آموخت و در دانشگاه به شوق مطالعه مغرب (مراکش) تا مرو (منطقه‌ای در شرق اندونزی)، عربی را یاد گرفت و هم‌اکنون زبان‌های ایتالیایی، اسپانیایی، روسی، پرتغالی، یونانی و مقداری هم زبان ایران باستان (اوستا، پهلوی) و ترکی را می‌داند. وی با اینکه استاد دانشگاه نیست و پست‌های

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

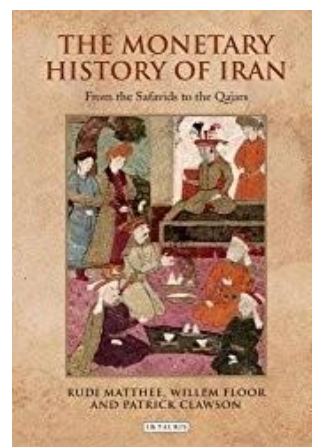
کاوشی استادی در آثار ویلم فلور ایرانشناس هلندی ایونس صادقی

مختلف اجرائی داشته و بازنشسته امور انرژی بانک جهانی است در مدت عمر خود تاکنون بیش از ۳۰۰ عنوان کتاب و مقاله در مورد ایران به رشته تحریر درآورده است و بر همین مبنا از سوی انجمن تحقیقات خاورمیانه در هلند به عنوان پرکارترین خاورشناس هلندی شناخته شده است. (زندیه، ۱۳۸۲: ۲۳۵-۲۳۶) فلور در دوره ریاست جمهوری سید محمد خاتمی یکبار موفق به دریافت جایزه جهانی کتاب سال جمهوری اسلامی ایران شد و در جدیدترین عنوانش در سال ۱۳۹۵ به دلیل مجموعه آثارش در حوزه ایران شناسی، برگزیده لوح تقدیر هشتمین جشنواره بین‌المللی فارابی شد که جایزه‌اش را از دست رئیس‌جمهور وقت حسن روحانی گرفت.

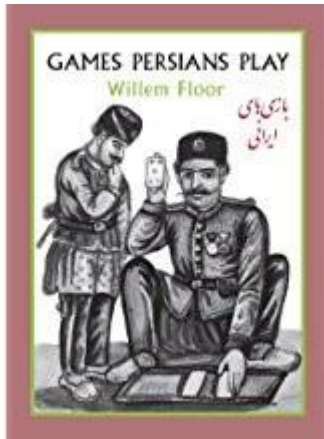

در مقاله کوتاه پیشرو نگاهی گذرا نسبت به میراث ویلم فلور بر حوزه ایران‌شناسی خواهیم

داشت و این شخصیت را از نگاه نویسندگان ایرانی که بر روی آثار فلور کار کرده‌اند و ترجمه‌هایی که از کارهای ایشان انجام شده بررسی می‌گردد. از همین روی موضوعاتی مثل ترجمه کتاب‌هایش به فارسی، مقالاتی که در ارتباط با فلور به نگارش درآمده، و دو موضوع مهم یعنی ویژگی‌های تاریخ‌نگاری و روش پژوهشی او بررسی می‌گردد.

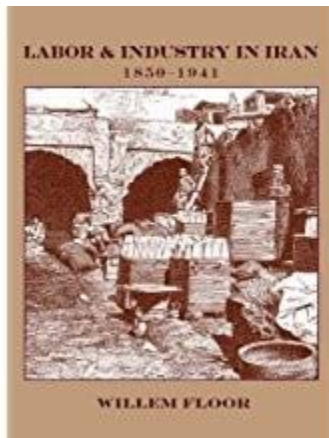

کتاب‌های ترجمه شده فلور به فارسی
اولین سفرای ایران و هلند، داریوش مجلسی، حسین ابوترابیان، زبان و فرهنگ ایران، تهران، ۱۳۵۶
برافتادن صفویان و برآمدن محمود افغان، ابوالقاسم سری، انتشارات توس، ۱۳۶۵
اصناف در ایران قاجاری، جستارهایی از تاریخ اجتماعی ایران، دکتر سری، توس، ۱۳۶۵
جستارهایی از تاریخ اجتماعی ایران در عصر قاجار، سری، توس، ۱۳۶۶
اشرف افغان بر تختگاه اصفهان، ترجمه دکتر سری، توس، ۱۳۶۷
حکومت نادرشاه، ترجمه دکتر سری، توس، ۱۳۶۸
صنعتی شدن ایران - شورش شیخ احمد مدنی در لارستان، دکتر سری، توس، ۱۳۷۱
هلندیان در جزیره خارک، دکتر سری، توس، ۱۳۷۱
اختلافات تجاری ایران و هلند، و بازرگانانی هلند در عصر افشار و زند، دکتر سری، ۱۳۷۱
اتحادیه‌های کارگری و قانون کار در ایران، دکتر سری، توس
تاریخ بوشهر از صفویه تا زنده، ترجمه حسن زنگنه، دانشنامه استان بوشهر
سلامت مردم در ایران قاجار، الهام صیدالی، دانشگاه علوم پزشکی بوشهر، ۱۳۸۶
برازجان، دکتر خیراندیش، نشر آباد بوم، ۱۳۸۸
دیوان و قشون در عصر صفوی، کاظم فیروزمند، آگه، ۱۳۸۸
تاریخ اجتماعی روابط سکسی در ایران، دکتر محسن مینو خرد، استکلهم، ۲۰۱۰
نظام قضایی در عصر صفوی، حسن زنده، پژوهشکده حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۰
نظام قضایی در عصر قاجار و پهلوی، حسن زنده، پژوهشکده حوزه، ۱۳۹۰
اوزان و مقیاس‌ها در عصر قاجار، مصطفی نامداری منفرد، ۱۳۹۱
تاریخچه مالی - مالیاتی ایران از صفویه تا پایان قاجاریه، کاظمی یزدی، نشر تاریخ ایران، ۱۳۹۴
نقاشی دیواری در دوره قاجار، ترجمه علیرضا بهارلو، پیکره، ۱۳۹۵
تاریخ تئاتر در ایران، جمعی از مترجمین، نشر افراز، ۱۳۹۶
خلیج فارس: تاریخ سیاسی و اقتصادی پنج شهر بندری از ۱۵۰۰م تا ۱۳۳۰م (The Persian Gulf Political and Economic History of Five Port Cities ۱۵۰۰-۱۳۳۰).
Guilds, Merchants, and Ulama in نوزدهم قرن ایران و علما در ایران Nineteenth-century Iran

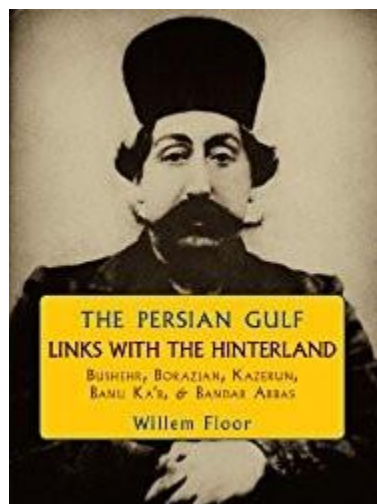

از سال ۱۳۹۵ تا ۱۴۰۰ نیز کتاب‌هایی به این مجموعه اضافه شده که در این پژوهش لحاظ نشده است. تاکنون بیش از بیست عنوان کتاب ویلم فلور به فارسی ترجمه شده که در این بین دکتر ابوالقاسم سری سهم بسزایی در ترجمه آثار فلور به فارسی داشته است. مجموعه شش جلدی اسناد کمپانی هلند (واک) جزء این دسته از آثار هستند که بسیار بالارزش و مهم هستند. اولین کتاب از این مجموعه تحت عنوان «اولین سفرای ایران و هلند» در سال ۱۳۵۶ چاپ

شده است. این کتاب چگونگی ایجاد رابطه تجاری بین ایران و هلند در روزگار شاه‌عباس اول در ۱۰۳۲ق/۱۶۲۳م و سفارت موسی بیک و یان اسمیت نخستین سفرای ایران و هلند را در سه فصل بررسی می‌کند. (بهزادی، ۱۳۷۸: ۱۴). کتاب بعدی «برافتادن صفویان، برآمدن محمود افغان» است که در سال ۱۳۶۶ چاپ شده است. این کتاب در ده فصل تنظیم شده و به وقایع ایران در سال‌های ۳۷-۱۱۳۱ق/۲۵-۱۷۱۹ پرداخته، و چگونگی سقوط صفویان و به قدرت رسیدن افغان‌ها را بررسی می‌نماید.

تاراج کرمان در سال ۱۱۳۱ق/۱۷۱۹م توسط افغان‌ها، غارت لار و محاصره بندرعباس در ۱۱۳۳ق/۱۷۹۱م، به دست بلوچان، محاصره کرمان در ۱۱۳۳-۳۴ق/۲۲-۱۷۲۱م، وضع اصفهان در روزهای محاصره توسط افغان‌ها در ۱۱۳۴ق/۱۷۲۲م، فتح شیراز در ۱۱۳۵ق/۱۷۲۳م. و وضعیت اصفهان، کرمان و بندرعباس در سال‌های ۳۷-۱۱۳۴ق/۲۵-۱۷۲۲م. از اهم فصول آن می‌باشد.

کتاب بعدی این مجموعه با عنوان «اشرف افغان بر تختگاه اصفهان»، در سال ۱۳۶۷ ش منتشر شده است. این کتاب به وقایع ایران در روزگار سلطه اشرف افغان در سال‌های ۴۱-۱۱۳۷ ق/۲۹-۱۷۲۵ م. می‌پردازد. دوره پراشوب هجوم و سلطه افغان‌ها در سال‌های ۴۲-۱۱۳۴ ق/۳۰-۱۷۲۲ م. که دستگاه اداری و دیوانسالاری (که یکی از وظایفش ثبت تاریخ رسمی بود) فروریخته بود، فاقد تاریخ‌نگاری رسمی بوده، منبع تاریخی چندانی ندارد. کتاب اشرف افغان بر تختگاه اصفهان را می‌توان یکی دیگر از منابع معدود و مستند تاریخی در این دوره به شمار آورد که باتوجه‌به کمبود منابع بسیار دارای ارزش است.

عنوان کتاب بعدی «اختلاف تجاری ایران و هلند و بازرگانی هلند در عصر افشاریان و زندیان» است که در سال ۱۳۷۱ چاپ شده است. این کتاب به بررسی مناسبات بازرگانی شرکت هلند و حکومت ایران در سه بخش می‌پردازد: بخش اول تحت عنوان اختلافات تجاری ایران و هلند، دعاوی بازرگانی این دوره را در سال‌های ۳۱-۱۱۲۴ ق/۱۸-۱۷۱۲ م. یعنی در روزگار سلطنت شاه سلطان حسین در هشت قسمت بررسی می‌نماید. بازرگانی هلند در عصر افشاریان و افول شرکت هند خاوری هلند در بندرعباس، بخش‌های دوم و سوم را تشکیل می‌دهند.

کتاب بعدی تحت عنوان «حکومت نادرشاه»، در سال ۱۳۶۸ چاپ شده است. این کتاب وقایع ایران در روزگار فرمانروایی نادرشاه را در سال‌های ۶۰-۱۱۴۲ ق/۴۷-۱۷۳۰ م. مورد بررسی قرار می‌دهد. ایران اگرچه در دوره وکالت و فرمانروایی نادر با اخراج روس‌ها، ترک‌ها و افغان‌ها یکپارچگی سیاسی خود را بازیافته در عرصه خارجی کشوری مقتدر شد، اما در عرصه داخلی آنچه از سازمان اقتصادی و اجتماعی

کشور از روزگار پر آشوب حکومت افغان‌ها به جای مانده بود ویران گردید. این کتاب در سه فصل و یک ضمیمه تنظیم شده است.

۸۰

کتاب بعدی با عنوان «هلندیان در جزیره خارک (خلیج فارس) در عصر کریم‌خان زند» در سال ۱۳۷۱ چاپ شده است. این کتاب به وقایع خلیج فارس در روزگار کریم‌خان زند در سال‌های ۷۹-۱۱۶۳ق/۶۶-۱۷۵۰م. پرداخته، و تصویر روشنی از مناسبات و روابط حکام و امرای گوناگون در خلیج فارس را که فی الواقع بازتابی از منافع بازرگانی آنها بود، ارائه می‌دهد. مؤلف در دو بخش چگونگی آغاز و انجام فعالیت هلندیان در خارک و وضعیت اقتصادی تجارتخانه آنها در این جزیره را ارزیابی نموده، در بخش سوم به اقدامات نادرشاه به منظور راه‌اندازی ناوگان دریائی در خلیج فارس پرداخته است. (بهبودی، ۱۳۷۸: ۱۴)

کتاب مهم دیگر فلور با عنوان «تاریخچه مالی - مالیاتی ایران از صفویه تا پایان قاجاریه» است که در سال ۱۳۹۴ توسط انتشارات نشر تاریخ ایران چاپ شده است. این کتاب وضعیت و چگونگی تأمین مالی اعم از مداخل و مخارج سلسله‌های حکومتی ایران طی ۴۲۵ سال، از آغاز صفویه تا پایان قاجاریه را بررسی و تحلیل می‌کند. (مقدمه کتاب)

فلور علاوه بر این کتاب‌ها، یکسری تک‌نگاری‌هایی در باب موضوعات اجتماعی هم دارد از جمله اینها می‌توان به کتاب‌های تاریخ تئاتر، نقاشی دیواری در دوره قاجار، نظام قضایی در دوره قاجار، برازجان و تاریخ بوشهر اشاره کرد.

مقالات پیرامون ویلم فلور
کندوکاوی در آثار ویلم فلور، ناهید بهزادی، کتاب ماه، سال دوم، شماره شش، ۱۳۷۸
گفتگو با ویلم فلور درباره کار، زندگی و آثارش، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، مهر ۱۳۷۸
ملاحظات پیرامون روش تحقیق ویلم فلور، حسن زندیه، پژوهش و حوزه، بهار و تابستان ۱۳۸۲، شماره ۱۳ و ۱۴
شرح حال و فهرست آثار پژوهشی ویلم فلور، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، آبان ۱۳۸۲
مروری بر کتاب بندرعباس اثر ویلم فلور، دکتر محمدحسن نیا، پژوهش نامه خلیج فارس، دفتر ششم، خانه کتاب، ۱۳۹۲

تاکنون چند مقاله مفصل در مورد ویلم فلور در ایران به چاپ رسیده است که در جدول قابل مشاهده است. مقاله خانم بهزادی با عنوان «کندوکاو در آثار ویلم فلور» متمرکز بر شش عنوان کتاب‌های فلور از اسناد شرکت هند خاوری هلند یا همان واک است. خانم بهزادی ضمن معرفی فصول مختلف هر کتاب دست‌به‌نقد و ارزیابی آثار نیز زده‌اند و از این روی کار خانم بهزادی قابل ستایش است. مقاله مهم بعدی با عنوان «ملاحظات پیرامون روش تحقیق ویلم فلور» اثر استاد تاریخ دانشگاه تهران دکتر حسن زندیه است. این مقاله در واقع طرح موضوعات خاص پژوهشی از دل مصاحبه با ویلم فلور است که تحت قالب مصاحبه بیان گردیده است. از جمله این موضوعات می‌توان به، فلور و انتخاب موضوع، رویکردهای اقتصادی - اجتماعی فلور در پژوهش‌های تاریخی، طرح مقدماتی تحقیق ویلم فلور، و مشخصه‌های پژوهش‌های تاریخی ویلم فلور اشاره کرد. دکتر زندیه علاوه بر این، مقاله دیگری هم با عنوان «شرح حال و فهرست آثار پژوهشی دکتر ویلم فلور» دارد که صرفاً به صورت تیتروار اهم مقالات و کتاب‌های دکتر فلور از سال ۱۹۷۱ تا حدود سال ۲۰۰۱ میلادی را به صورت مرتب آورده است. مقاله

بعدی با عنوان «مروری بر کتاب بندرعباس» ویلم فلور از محمدحسن نیا است که ابعاد مختلف این کتاب را بررسی کرده است.

ویژگی های تاریخ نگاری ویلم فلور
گستره زبان (هلندی- لاتین- انگلیسی-فرانسوی- آلمانی- عربی- ایتالیایی-اسپانیایی- روسی- پرتغالی- یونانی-ایران باستان شامل زند. اوستا. پهلوی- ترکی
روایی بودن
عشق و علاقه به ایران
توجه به امور کمتر دیده شده در تاریخ ایران
رویکرد اقتصادی اجتماعی در آثار فلور
توجه به توده مردم در مطالعات تاریخی
نو و بدیع بودن موضوعات پژوهشی فلور

ویژگی های تاریخ نگاری ویلم فلور:

ویلم فلور به عنوان یک محقق و پژوهشگر شاخصه های خاصی در تاریخ نگاری خود دارد. اولین ویژگی او که آن را از همتایان خود متمایز کرده «تسلط بر زبان های مختلف دنیاست». همین ویژگی در کارش منعکس گردیده و باعث تفاوت سطح کارهای او با دیگران شده است. به عنوان مثال وقتی به منابع و مآخذ کتاب «تاریخچه مالی - مالیاتی ایران از صفویه تا پایان قاجاریه» نگاهی افکنیم، با حجم انبوهی از کتابها با زبان های مختلف دنیا مواجه می شویم که او از آنها برای توضیح کتاب خود بهره گرفته است. ویژگی دیگر تاریخ نگاری فلور، روایی بودن آثار اوست. این امر البته در آثار اولیه او به خصوص شش گانه اسناد واک نمود بیشتری دارد تا نسبت به آثار متأخرتر. اما در تک نگاری هایی که از شهرهای مختلف

ایران ارائه کرده، روایی بودن آثارش به چشم می‌خورد. یکی دیگر از ویژگی‌های تاریخ‌نگاری در آثار ویلم فلور «عشق و علاقه خاص او به ایران» است که در آثارش منعکس گردیده است. همان‌طور که در ابتدای این نوشته گذشت فلور، ایران را به‌مثابه لیلی می‌داند که مجنون‌وار در پی او می‌گردد و همین عشق و علاقه باعث تولید این حجم از آثار درباره ایران شده است. جرقه این علاقه، از مطالعه تاریخ بیهقی آمده است و همین اثر بوده که به تعبیر دکتر حسن زندیه شعله‌های عشق ایران‌شناسی را در وجود او مشتعل کرده و به تعبیر فلور «آن هم چه عشقی که تمام‌وقت و سرمایه عمر خود را در این راه مصروف داشته و هرگز هم از او جداشدنی نیست» (زندیه، ۱۳۸۲، ص ۲۳۶) یکی دیگر از مهم‌ترین ویژگی‌های فلور در آثارش «توجه به امور کمتر دیده شده در تاریخ اجتماعی ایران» است. همین ویژگی مولد تولید بسیاری از آثاری شده که پیش‌گام به لحاظ انتخاب موضوع بوده و بعدها سرمشق پژوهشگران ایرانی بوده است. با نگاهی به آثار فلور، می‌توانیم به برخی از این موضوعات برسیم از جمله اینها می‌توان به لوطیان، منصب کلانتر در دوره قاجار، پلیس بازار در عصر قاجار، ورشکستگی در عصر قاجار، صرافان در عصر قاجار، منصب محتسب در ایران، مدخل برق، باروت، حمام، برده، بیمه، بازار، زغال، چک، چرم در ایرانیکا، نقاشی و نقاشان در عصر قاجار، گربه‌های ایرانی اشاره کرد. خود این عناوین گویای توجه خاص فلور به امور کمتر دیده شده در تاریخ ایران است.

ویژگی دیگر آثار فلور، «رویکرد اقتصادی، اجتماعی» در آثار او است. این رویکرد عمدتاً از دوره صفویه تا دوره قاجار را شامل می‌شود و فلور در این بازه زمانی عمده‌ترین مسائل اقتصادی و اجتماعی را برجسته کرده و به بررسی این موضوعات پرداخته است. موضوعات اجتماعی منعکس شده در آثار فلور عبارت‌اند از: اصناف در دوره قاجار، جنبش‌های سیاسی در ایران، نقش محتسب در ایران، نقش انقلابی علمای شیعه ایران، نقش سیاسی لوطیان در ایران، ملاگرایی در ایران، انقلاب حجاب در ایران، اتحادیه‌های کارگری - قانون و شرایط کار در ایران، اصناف و فتوت در ایران، لوطی‌ها یکی از پدیده‌های

اجتماعی عهد قاجار، حق حبس در عصر قاجار، امنیت، رفت و آمد، بهداشت در کوچه‌های تهران عصر قاجار، نقاشی و نقاشان در عصر قاجار، حرفه‌های سنتی ایران عصر قاجار است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود بیشترین توجه فلور به موضوعات اجتماعی به‌خصوص در دوره قاجار است. عمده‌ترین موضوعات اقتصادی منعکس شده در آثار فلور عبارت‌اند از: بازرگانی در عصر قاجار، حقوق گمرکی در عصر قاجار، صرافان در عصر قاجار، تجار در عصر قاجار، مبادله مالی و خارجی برای صنعتی کردن در سال‌های ۱۳۱۰-۱۳۱۹ هجری شمسی، بازرگانی کمپانی هند شرقی با سند در سده‌های هفدهم و هجدهم، تاریخ مالی ایران در عصر صفویه و قاجار، صنعت نساجی در ایران، تولیدات و مصارف آن ۱۹۲۵-۱۵۰۰، اقتصاد ایران عصر صفوی، نقش اقتصادی علما در عصر قاجار، مدخل مالیه در دایره المعارف ایرانیکا، کشاورزی در عصر قاجار، و چای، منسوجات و محموله‌های تجاری است. این عناوین به‌خوبی ذهنیت تاریخ‌نگاری ویلم فلور در انتخاب موضوع و تاکید بر موضوعات موردعلاقه‌اش را نشان می‌دهد.

ویژگی دیگر تاریخ‌نگاری در آثار فلور «توجه به توده مردم» در مطالعات تاریخی است. در همین راستا دکتر زندیه می‌نویسد: «فلور در پژوهش‌های خود، همانند محققان دیدگاه آنال که تاریخ‌نگاری و علوم اجتماعی را پیوند داده و انسان‌ها را جانشین وقایع لحظه‌ای ساخته‌اند، به انسان (توده مردم) توجه ویژه دارد ... فلور در همین راستا اظهار می‌دارد: رشته تحصیلی من جامعه‌شناسی و اقتصاد جهان سوم بود. من همواره به علوم جامعه‌شناسی علاقه داشته‌ام: یعنی همیشه دلم می‌خواست بدانم روابط مردم با یکدیگر چگونه بوده است. نه تنها از نظر جامعه‌شناسی بلکه حتی از نظر اقتصادی. من همیشه به زندگی مردم عامه و توده پائین اجتماع علاقه‌مند بوده‌ام. اکثر مردم به قول شما ایرانی‌ها رجال و شاه نیستند. تمام تاریخ‌های رسمی درباره شاهان و رجال است و هیچ نقشی به مردم خصوصاً توده عامه داده نشده است. یعنی شما فکر می‌کنید عامه مردم نقشی در تاریخ نداشته‌اند و چیزی به فرهنگ و تمدن انسانی نداده‌اند؟ من که فکر نمی‌کنم چنین باشد. من در خود احساس وظیفه می‌کنم تا می‌توانم در باب زندگی مردم

عادی تحقیق کنم و در واقع باب تازه‌ای در مطالعات ایران‌شناسی عصر صفویه تا قاجاریه باز کنم.» (زندیه، ۱۳۸۲: ۲۳۹) از این روی تعدادی از نوشته‌های که توسط فلور تولید شده‌اند تاکید خاصی بر موضوعات مردمی داشته است. از جمله این آثار می‌توان به اصناف در دوره قاجار، لوطیان، پدیده اجتماعی در عصر قاجار، رابطه متقابل نقیب الممالک و جریده بازی ایران، سرزمین و مردم در دیدگاه‌های هلندیان، کارگران آجرپزی در جنوب تهران، سلامت مردم در ایران قاجار اشاره کرد.

ویژگی آخر در تاریخ‌نگاری ویلم فلور «نو و بدیع بودن» موضوعات پژوهشی است. فلور به دلیل تسلط بر تاریخ ایران همواره به سمت موضوعاتی رفته که علاوه بر جدید بودن موضوعات، این موضوعات را برای اولین بار مطرح و راه را برای پژوهشگران بعد از خود هموار می‌کند که دنباله موضوعات پژوهشی فلور را به پیش ببرند. موضوعاتی که در این بخش می‌تواند معرفی گردد به شرح ذیل می‌باشد. تاریخ‌تئاتر در ایران، گربه‌های ایرانی. تالار طویله، مکانی فراموش شده از عصر صفوی، اجاق‌های نفتی کاربرد و عملکرد آنها، کارگران آجرپزی در جنوب تهران، مدخل کود، حجامت، مطبوعه، چاپار در دایره المعارف ایرانیکا.

روش پژوهش ویلم فلور
تحقیق در مورد موضوعاتی که اطلاع کمتری از آنها دارد
موافقت یا عدم موافقت با ایده‌های نویسندگان
گردآوری داده‌ها و سازمان‌دهی آن
مطالعات تطبیقی
مراجعه و استفاده از متون اصلی
اهتمام به تصحیح و ویرایش متون و اسناد (اسناد کمپانی هند شرقی هلند واک)
نگاه انتقادی به آثار دیگران

یکی از مهم‌ترین موضوعاتی که در کارنامه ایران‌شناسی ویلم فلور وجود دارد روش پژوهشی اوست که می‌تواند الهام‌بخش پژوهشگران داخلی باشد. روش پژوهشی فلور عمدتاً از لابه‌لای مصاحبه‌ها و کتاب‌ها و مقالاتش درآمده که ایده‌های او را در مورد مسائل خاص پژوهشی نشان می‌دهد. از جمله مواردی که خود فلور بر آن تأکید زیادی داشته، تحقیق در مورد موضوعاتی است که اطلاع کمتری از آنها دارد. او می‌گوید: «غالباً این موضوعات تحقیقی هستند که مرا انتخاب می‌کنند. من معمولاً درباره موضوعاتی می‌نویسم که در مورد آنها چیزی نمی‌دانم و هنگامی که آن را نوشتم و تمام کردم دامنه نادانسته‌های خود را به خواننده اطلاع می‌دهم و به او اعلام کنم که این، آن چیزی است که من درباره این موضوع می‌دانم. به‌عنوان مثال سال گذشته به طور اتفاقی مقاله‌ای را مطالعه کردم که دیگر در مورد گربه‌های ایرانی نوشته بود. من آن مقاله را واقعاً دوست داشتم اما همین امر منجر به این شد که متوجه شدم مطالب بیشتری پیرامون آن موضوع وجود دارد از این‌رو سریعاً به کیندوکاو در کتاب‌هایم پرداختم و بعد از یک هفته مقاله ۱۲ صفحه‌ای راجع به موضوع فوق نوشتم که متضمن اطلاعات بیشتری نسبت به آن مقاله‌ای بود که دیگر نوشته بود و خیلی هم جالب بود. نمونه دیگر کتابی است که در مورد بهداشت عمومی نوشته‌ام. در دانشگاه لیدن ابزارهای متعددی از آرایشگران دوره قاجار موجود است که من در ژوئن سال ۲۰۰۲ آن‌ها را مشاهده کردم. فکر کردم که این می‌تواند ایده خوبی جهت نگارش مطالبی درباره حرفه یک آرایشگر باشد. من تمایل داشتم مقاله ۱۰ صفحه‌ای در این رابطه بنویسم و بدون این که متوجه شوم یک کتاب ۳۰۰ صفحه‌ای در مورد بهداشت عمومی نوشتم. همین‌طور کتابی در مورد هنر نقاشی دیواری. من می‌خواستم مقاله‌ای کوتاهی بنویسم که مکمل مقاله قبلی‌ام در مورد هنر عصر قاجار باشد که در ژورنال مفرنس چاپ شده بود اما جست‌وجو منجر به فراهم آمدن اطلاعات زیادی شد و بدون این که بخواهم به کتابی ۲۵۰ صفحه‌ای تبدیل شد؛ بنابراین، تحقیقات من بیشتر نتیجه مشاهده آثار دیگران» است (زندیه، ۱۳۸۲: ۲۳۷) در جایی دیگر فلور می‌گوید: «وقتی موضوعی به سراغم می‌آید،

کتاب‌ها را دوره می‌کنم. این که به ژورنال‌ها و کتاب‌های قدیمی که کمتر مورد استفاده هستند سری بزنیم، کار ارزنده‌ای است. زیرا بیشتر آنها ارجاعاتی از منابع جالبی در اختیار ما قرار می‌دهند. به‌عنوان مثال در کتابیم حرفه‌های سنتی عصر قاجار از ژورنال‌های اروپایی که در سال ۱۸۱۵ میلادی و ۱۸۴۴ منتشر شده و همه تقریباً آن‌ها را فراموش کرده بودند، استفاده کردم. این مجلات حاوی اطلاعات خیلی جالبی در مورد فلزکاری و خاتم‌کاری داشتند. مثال دیگر این است که در کتابیم تحت عنوان بهداشت عمومی بسیاری از منابع قرن نوزدهم را که هیچ‌کس هرگز از آن‌ها استفاده نکرده بود، مورد استفاده قرار دادم. آن‌ها در دسترس همه محققان قرار داشتند ولی هیچ‌کس هرگز زحمت نگاه کردن به آن‌ها را به خود نداده بود. مثال دیگر این است که تمایل داشتم امسال مطلبی در مورد تئاتر بنویسم. موضوعی که چیزی در مورد آن نمی‌دانستم. به‌هرحال متوجه شدم که متخصصین کلاً تعدادی از منابع را مورد بررسی قرار داده‌اند که متضمن اطلاعات یکسانی در مورد خیمه‌شب‌بازی و اولین نمایش تعزیه (به تاریخ ۱۷۵۰) است و من طی ساعت‌های طولانی مطالعه طاقت‌فرسا. اما خرسندی‌هایی هم در یافتن اطلاعات جالب که فراموش شده یا نادیده انگاشته شده‌اند وجود دارد؛ بنابراین، هیچ رازی جزء انگیزه، علاقه و کار مداوم وجود ندارد» (زندیه، ۲۵۱)

دیگر روشی که فلور در آثارش انجام می‌دهد «موافقت یا مخالفت با ایده‌های نویسندگان» است. از این رو بخشی از مقالات منتشر شده فلور به‌نقد و بررسی کارهای دیگران پرداخته شده است. از جمله این مقالات می‌توان به‌نقد و بررسی مقاله یزد در اسناد امین‌الضرب اثر اصغر مهدوی و ایرج افشار، نقد و بررسی کتاب فتوت و اصناف، نقد و بررسی بر کتاب پاکستانی اثر سید میرمحمد بن بایزید پورانی، نقد و بررسی مقاله مخالفت مالکان و علما در ایران با شاه اثر محمدقلی مجد، نقد و بررسی کتاب قبله عالم اثر عباس امانت، نقد و بررسی کتاب ایران عصر قاجار اثر لمتون، نقد و بررسی کتاب نامه‌های میرزا خان کرمانی اثر هما ناطق، نقد و بررسی کتاب مقاومت شکننده اثر جان فوران اشاره کرد. خود فلور در همین

زمینه می‌گوید: «تحقیقات من به‌خاطر عدم موافقت من با آثار دیگران است یا از این جهت که فکر می‌کنم ابعاد بسیار مهمی فراموش شده است یا به دلیل این است که من آن موضوع را نمی‌فهمم. در واقع مقاله اول من که در مورد لوطیان بود، به این علت نوشته شد که با تجزیه و تحلیل ارائه شده از سوی میگوید که مقاله تحقیقی خوبی راجع به موضوع نوشته بود، موافق نبودم. من دوست دارم کاری را که یاد می‌گیرم، به چالش بکشانم. من حقیقت تاریخی را خیلی بیشتر از شکل رسمی آن دوست دارم. هنگام نوشتن کتاب بهداشت عمومی در عصر قاجار بیش از آنکه از کتاب‌های پزشکی که معمولی و نظری هستند؛ استفاده کنم منابعی را جست‌وجو می‌کردم که حقیقت امور را به من بگوید؛ نه آن چیزی که تصور می‌کنند، باید بکنند» (زندیه، ۲۳۸)

روش دیگر فلور در کارهای تحقیقاتی‌اش «انجام گردآوری داده‌ها و سازماندهی آن» است. در همین راستا فلور می‌گوید: «من معمولاً با فرضیه شروع نمی‌کنم ولی ممکن است پیش‌زمینه فرضیه‌ای در ذهنم باشد. اما روشی که من در تحقیق پیش می‌گیرم این است که ابتدا تمام داده‌ها را جمع‌آوری کرده، سپس آن را سازمان‌دهی می‌کنم (برحسب سال شماری، موضوع، شخص یا هر نوع طبقه‌بندی دیگر) آن‌گاه سعی می‌کنم دریابم داستانی که این انبوه داده‌های تاریخی به من می‌گویند چیست؟ به‌عنوان مثال در کتاب بهداشت عمومی من استدلال کردم که پزشکی اسلامی، یونانی، مهم‌ترین اسلوب پزشکی که در ایران به کار گرفته شده نیست، و این استدلال مخالف دیدگاه پذیرفته شده است. من این را به‌عنوان یک نظریه قبل از انجام تحقیق مطرح نکردم ولی این نتیجه تحقیق من بود» (زندیه، ۲۴۸) همان‌طور که از صحبت‌های فلور مشخص می‌گردد برای او هیچ پیش‌فرض پذیرفته شده‌ای در تحقیقات تاریخی وجود ندارد، از همین روی نتیجه‌ای که از تحقیقات خود می‌گیرد چه‌بسا با طرح کلی موضوعات پذیرفته شده مغایر باشد. در همین راستا طرح موضوعاتی مثل اینکه زمان نادرشاه اقتصاد ایران سیر نزولی را طی کرد و اینکه ایران قبل از کشف نفت کشوری فقیر بوده که عمده محصولات آن پنبه و پشم بوده و یا اینکه

طرح موضوعاتی درباره حق ایرانیان در جزایر سه‌گانه ایرانی و شرایط مذهبی شاهان صفوی همگی در همین راستا صورت پذیرفته است.

روش بعدی فلور در مطالعات تاریخی «استفاده از مطالعات تطبیقی» در پژوهش‌های خود است که به‌زعم حسن زندیه باعث می‌گردد میزان اعتبار منابع و محتوای آن‌ها ارزیابی شود. فلور در این زمینه معتقد است که «من معمولاً اعتبار منابع را در رابطه با واقعیت تاریخی که می‌خواهم توصیف کنم، طبقه‌بندی می‌کنم. معمولاً شما بیش از یک منبع که واقعه یکسانی را تأیید می‌کنند در اختیار دارید. اگر دریابید که نویسنده‌ای توسط منابع دیگری مورد تأیید قرار می‌گیرد، شما می‌توانید به‌خبر آن نویسنده درجه اعتبار زیادی قائل شوید. به‌رحال همیشه نیاز به مقایسه کردن با منابع دیگر وجود دارد ... اهمیت دارد که ما یک مبنای خوب تاریخ‌نگاری بر اساس مطالعات تطبیقی پی‌افکنیم.» (زندیه، ۲۵۱-۲۵۲)

دیگر ویژگی ممتاز فلور در آثار تحقیقاتی خود «استفاده از متون اصلی در تحقیقات تاریخی» است. این ویژگی به دلیل گستره زبانی است که او از آن برخوردار است و این کار را برای انجام این امر مهیا کرده است. با نگاهی به آثار تألیفی فلور می‌توان به‌راحتی به این امر رسید که منابع دست‌اول محور اصلی مطالعات ایران‌شناسی فلور را تشکیل می‌دهد. در کتاب‌های شش‌گانه اسناد واک تمرکز اصلی فلور بر روی اسناد کمپانی است و به‌ندرت منابع تحقیقاتی در آن استفاده شده است اما در کتاب‌هایی با محوریت دوره صفویه تا قاجار عموم منابع مطالعاتی فلور را منابع دست‌اول تاریخی تشکیل داده است. به همین خاطر به تعبیر حسن زندیه سرلوحه کار فلور در نقد درونی اسناد و مدارک تأثیرپذیری از لئوپولد فون رانکه (۱۷۹۵-۱۸۸۶) مورخ آلمانی بوده است. (۲۵۲)

ویژگی دیگر آثار فلور «اهتمام به تصحیح و ویرایش متون و اسناد (اسناد کمپانی هند شرقی هلند واک)» است. این ویژگی به‌عنوان مهم‌ترین خصیصه ایران‌شناسی فلور به‌حساب می‌آید چرا که او برای اولین بار اسناد واک را که در قالب شش جلد کتاب به روابط ۱۴۳ ساله ایران و هلند پرداخته شده پیشروی

خوانندگان ایرانی قرارداد و در واقع تاریخ دوره صفویه تا قاجار از نگاه هلندیان به وسیله فلور برای اولین بار معرفی گردید.

نکته آخر درباره فلور در این قسمت به نقد کشیدن آثار دیگران توسط فلور است. او بخشی از آثار پژوهشی خود را بدین صورت تدوین نموده است. در آثار او دیدگاه راجر سیوری، لمبتون، نیکی کدی، هما ناطق به نقد کشیده شده است. به عنوان مثال درباره سیوری می‌گوید: «سیوری هم به اشتباه نتیجه‌گیری کرده است که نهاد مذهبی صفویان قبلاً مستقل از ساختار سیاسی صفویان عمل می‌کرد» و یا در جای دیگر در مورد کتاب معروف «مقاومت شکننده» جان فوران می‌گوید: «به نظرم کتاب خیلی بدی است. این کتاب فقط منابع را به زبان انگلیسی مورد استفاده قرار داده و آنگاه با آن داده‌ها، تئوری نظام‌های جهانی را به کار برده است نتیجه‌ای که می‌گیرد نهایتاً تاریخ ایران را آن گونه که من می‌شناسم منعکس نمی‌کند. حقیقت این است که من فکر نمی‌کنم که این تئوری سیستم جهانی خیلی سودمند باشد. بلکه دیدگاه منفی من نسبت به این کتاب را افزایش می‌دهد» (همان، ص ۲۴۸)

نقد آثار فلور
مغایرت عنوان پژوهش با محتوای کلی پژوهش
مسئله هلندی‌ها و انگلیسی‌ها در آثار فلور
آمار در کتب فلور
ترکیه - عثمانی
محمد خان بلوچ
اشرف افغان بر تختگاه اصفهان - تاریخچه مالی، مالیاتی از صفویه تا پایان قاجاریه

آثار فلور در بوته نقد

کارهای فلور به‌مانند تمام آثاری که تاکنون انتشار یافته‌اند داری محاسن و معایب خاص خود می‌باشد. از این روی محدود پژوهشگرانی که به‌نقد آثار فلور پرداخته‌اند این زوایا را روشن‌تر کرده‌اند. از جمله اینها ناهید بهزادی در مقاله «کندوکاوی در آثار فلور» به مغایرت عنوان پژوهش با محتوای کلی پژوهش اشاره می‌کند و درباره کتاب اختلاف تجاری ایران و هلند می‌نویسد: «این کتاب عناوین غیردقیق و آشفته کتاب و فصول آن خواننده را تا حدودی دچار سردرگمی می‌سازد. عنوان کتاب در روی جلد اختلاف تجاری ایران و هلند و بازرگانی هلند در عصر افشاریان و زندیان ۱۵-۱۷۱۲ می‌باشد و در صفحه شناسنامه عنوان «جستارهایی از تاریخ اجتماعی ایران در عصر افشاریان و زندیان (۱۷۱۲-۱۵)» ذکر شده است. اما باید در نظر گرفت که اولاً این کتاب به مرافعه‌های تجاری شرکت هلند و ایران در سال‌های ۱۷۱۲-۱۸ میلادی امعان نظر داشته و ثانیاً این سال‌ها با روزگار افشار و زند مطابقت ندارد. همین آشفتگی در عنوان بخش دوم نیز مشاهده می‌گردد بدین معنا که عنوان این بخش در فهرست، بازرگانی هلند در عصر افشاریان است اما در کتاب بازرگانی هلند با مسقط که عنوان دقیق تری می‌باشد، درج شده است چرا که این بخش مناسبات شرکت هلند و مسقط را در سال‌های ۵۸-۱۷۵۶ میلادی بررسی می‌کند که مقارن با دوره زندیه و نه افشار می‌باشد. چاپ اشتباه برخی از تاریخ‌ها نقیصه دیگر این کتاب می‌باشد.» (بهزادی، ۲۱-۲۰) و یا در قسمت دیگر می‌نویسد «مؤلف در همه این تالیفات (مجموعه شش جلدی اسناد کمپانی هند شرقی هلند) اقدامات ربا کارانه هلندیان را در پس تباهی و فساد اداری-مالی سازمان حکومتی ایران پنهان کرده است. افشای این اقدامات را تصویری نامفهوم و بیگانه از گذشته می‌نامد. در این آثار از سوء رفتار کارکنان این شرکت با مردم، حيله گری‌های آن‌ها برای فروش کالاهای خود به چند برابر ارزش واقعی، به سرقت بردن سنگ مرمر عمارت جزیره هرمز برای

سنگین کردن کشتی های سبک وزن خود و ایجاد تعادل در آن ها و به مصرف رسانیدن این سنگ ها در ساختمان های شرکت در باتاوایا و اقدامات خرابکارانه این شرکت در مناسبات تجاری ایران با سایر کشورها سخنی به میان نمی آید» (همان، ص ۱۳) پژوهشگر دیگری در این باره می گوید «هنگامی که هلندیان درباره انگلیسی ها (یا انگلیسی ها درباره هلندیان) می نویسند، شما باید خیلی مواظب باشید؛ چرا که ممکن است آن ها همه حقیقت را بازگو نکنند، به عنوان مثال وقتی که هلندی ها درباره انگلیسی ها و برعکس می نویسند، در هر دو مورد این گروهها انگیزه پنهانی برای نوشته های خود داشته اند» (زندیه، ۱۳۸۲: ۲۵۴)

یکی دیگر از مواردی که در کتاب های فلور به چشم می خورد استفاده از آمار و ارقامی است که بعضاً با منطق نمی خواند. در یکی از این موارد در کتاب حکومت نادرشاه، فلور می گوید «نادر پس از پیروزی اللهیارخان را والی هرات ساخت اما او نقض عهد کرد و به ابدالیان پیوسته نادر را شکست داد و ده هزار تن از سپاهیان را بکشت» (فلور، ۱۳۶۸، ص ۲۹) و در قسمت دیگری از کتاب می نویسد «در این زمان شمار سپاهیان نادر را تخمیناً ۱۲۰ هزار تن می دانستند که ۱۵ هزارتن از آنان ابدالی بودند» (بهزادی، ۳۰) در این موارد این چنینی به نظر می رسد فلور باید قدری نسبت به آمار و ارقام ارائه شده در کتاب خود با وسواس بیشتری نگاه کند و نگاه تحلیلی تر نسبت به آمار ارائه شده در کتاب خود داشته باشد.

یکی دیگر از مواردی که در کتاب های فلور به چشم می خورد استفاده های نابجا از کلمه عثمانی و ترکیه به جای هم است. در یکی از این موارد در صفحه ۴۵ کتاب نادرشاه از عنوان ایران و ترکیه استفاده کرده و در دو صفحه جلوتر از قشون عثمانی نام برده است و در صفحه ۹۱ دوباره از عنوان ترکیه استفاده کرده است.

نکته ای دیگری که در کتاب حکومت نادرشاه افشار فلور به چشم می خورد مربوط به محمد خان بلوچ است که به صراحت با گزاره اشتباه تاریخی برخورد می کنیم او در کتابش می نویسد «روز ۱۹ همین ماه

محمد خان بلوچ به اصفهان آمده بود. او در ۱۶ سپتامبر برای ازمیان بردن سنیان به شیراز رفت (واک ۲۲۵۵، برگ ۱۸۸۱) در صورتی که آنچه در منابع تاریخی آمده با این گزاره واک مغایر است و در واقع محمد خان بلوچ چون با لشکریان نادر دچار اختلاف شده و به مناطق سنی نشین فارس فرار کرده و آنها به حمایت از او بر خواسته بودند. همین امر زمینه ساز کشتار وسیعی در جنوب فارس توسط لشکریان نادر گردید.

نکته ای دیگر هم درباره کتاب اشرف افغان بر تختگاه اصفهان وجود دارد این است که این کتاب روایت کمپانی شرقی هلند از حضور هلندیان در ایران و به خصوص در اصفهان و بندرعباس و هرمز است و در واقع این کتاب برخلاف عنوانش صرفاً به گزارش های هلندیان از دوره اشرف پرداخته و دوره هلندیان را در دوره شاه اشرف روایت می کند و نه بیشتر و در دیگر کتاب فلور با عنوان «تاریخچه مالی - مالیاتی از صفویه تا پایان قاجاریه» ما بیشتر روایت های دوره صفویه و قاجار را در کتاب مشاهده می کنیم و از دوره افشار و زندیه کمتر مطالبی در اختیار خوانندگان قرار می دهد و این طور که در عنوان کتاب می آید به آن صورت پیوستگی تاریخی ندارد

نتیجه گیری:

باتوجه به موارد مطرح شده در مقاله حاضر می توان به این نتیجه رسید که مهم ترین دستاورد ایران شناسی ویلم فلور عشق و علاقه ای زیاد او به ایران (لیلی و مجنون) بوده که این انگیزه را برایش به وجود آورده تا خارج از روال اداری و دانشگاهی به سراغ موضوعات مورد علاقه خود در تاریخ ایران بگردد. این امر از طرفی تبدیل به گستره کتابها و مقالات برای او شده است که می تواند احترام ما ایرانیان را نسبت به خود داشته باشد و از طرف دیگر حجم زیاد از موضوعات مختلف باعث گردیده که موضوعات مطرح شده در برخی موارد در حد طرح موضوع بماند و آن چنان عمیق در نیاید. پس ما در مواجهه با ویلم فلور باید این دو قسمت را از هم تفکیک کنیم تا به نگاه عادلانه تری نسبت به او برسیم. در بررسی کلی آثار فلور

ما با سه فلور مواجه هستیم. اولین مرحله موقعی بوده که پایان نامه خود را تحت عنوان «اصناف در دوره قاجار» به چاپ رسانده است دومین مرحله، موقعی بوده که شش گانه اسناد واک را منتشر کرده و در نهایت مرحله سوم کارهای تحقیقاتی او بیشتر پیرامون تک‌نگاری‌هایی با موضوعات مختلف بوده که مجموع این سه مرحله کارنامه ایران‌شناسی او را به وجود آورده است. در مجموع کارهای ویلم فلور در تقابل با امثال لمبتون مسلماً از عمق کمتری برخوردار است اما طرح خیلی از موضوعات جزئی و کمتر دیده شده در آثار فلور و به‌اضافه معرفی اسناد واک برای اولین بار مسلماً بزرگ‌ترین دستاورد ایران‌شناسی او به حساب می‌آید.

منابع و مطالعات

- بهبزادی، ناهید، کندوکاوی در آثار ویلم فلور، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، فروردین ۱۳۷۸.
- زندیه، حسن، شرح حال و فهرست آثار پژوهشی دکتر ویلم فلور، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، آبان، ۱۳۸۲.
- زندیه، حسن، ملاحظاتی پیرامون روش تحقیق ویلم فلور، پژوهش و حوزه، بهار و تابستان ۱۳۸۲، ۱۳ و ۱۴.
- فلور، ویلم، اختلاف تجاری ایران و هلند و بازرگانی هلند در عصر افشاریان و زندیان، ترجمه ابوالقاسم سری، انتشارات توس، تهران، ۱۳۷۱.
- فلور، ویلم، اشرف افغان بر تختگاه اصفهان، ترجمه دکتر ابوالقاسم سری، انتشارات توس، تهران، ۱۳۶۸.
- فلور، ویلم، اشرف افغان بر تختگاه اصفهان، ترجمه دکتر ابوالقاسم سری، انتشارات توس، تهران، ۱۳۶۷.
- فلور، ویلم، تاریخچه مالی - مالیاتی ایران از صفویه تا پایان قاجاریه، ترجمه مرتضی کاظمی یزدی، انتشارات نشر تاریخ ایران، تهران، ۱۳۹۴.
- فلور، ویلم، حکومت نادرشاه، ترجمه دکتر ابوالقاسم سری، انتشارات توس، تهران، ۱۳۶۸.
- گفتگو با ویلم فلور درباره کار، زندگی و آثارش، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، مهر ۱۳۷۸.